

Overvåkingsprogrammet for hjortevilt

– elgbestanden i Troms

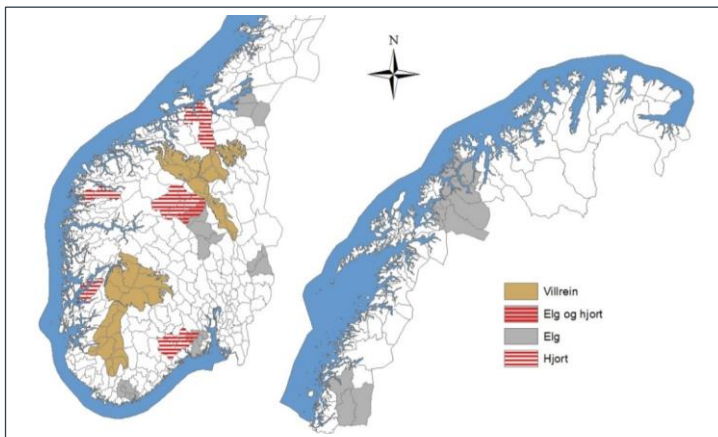
Erling J. Solberg, Morten Heim & Christer M. Rolandsen

Elg, hjort og villrein representerer viktige viltressurser, og bestandenes tilstand og utvikling er derfor gjenstand for stor interesse fra jegere, forvaltere og forskere. I 1991 ble det nasjonale overvåkingsprogrammet for hjortevilt etablert. Programmet eies og finansieres av Miljødirektoratet, mens NINA er ansvarlig for driften.

Overvåkingsprogrammet skal fungere som et økologisk varslingsystem, med særlig vekt på å avdekke endringer i hjortedyras kjønns- og aldersstruktur og vekt og fruktbarhet. I tillegg bidrar programmet med data til bruk i studier av ulike tidsaktuelle problemstillinger. Data blir også brukt i bestandsmodeller og til å avdekke nye forskningsbehov.

Siden opprettelsen av programmet har bestandenes tetthet og utbredelse endret seg betydelig, spesielt for elg og hjort. I tillegg har det vært mindre endringer i antall og lokalisering av overvåkingsområdene, blant annet som følge av endret kommunestruktur. Overvåkingsområdenes fordeling i 2019 framgår av **Figur 1**.

KONTAKTPERSON I NINA:
erling.solberg@nina.no

Figur 1. Overvåkingsområdene for elg (7 områder), hjort (5) og villrein (7 på fastlandet og 1 på Svalbard) i Norge anno 2019. I Troms overvåker vi elgbestanden i kommunene Tromsø, Lavangen, Bardu, Salangen, Målselv, Sørreisa, Dyrøy, Senja (kun fastlandsdelen) og Balsfjord.

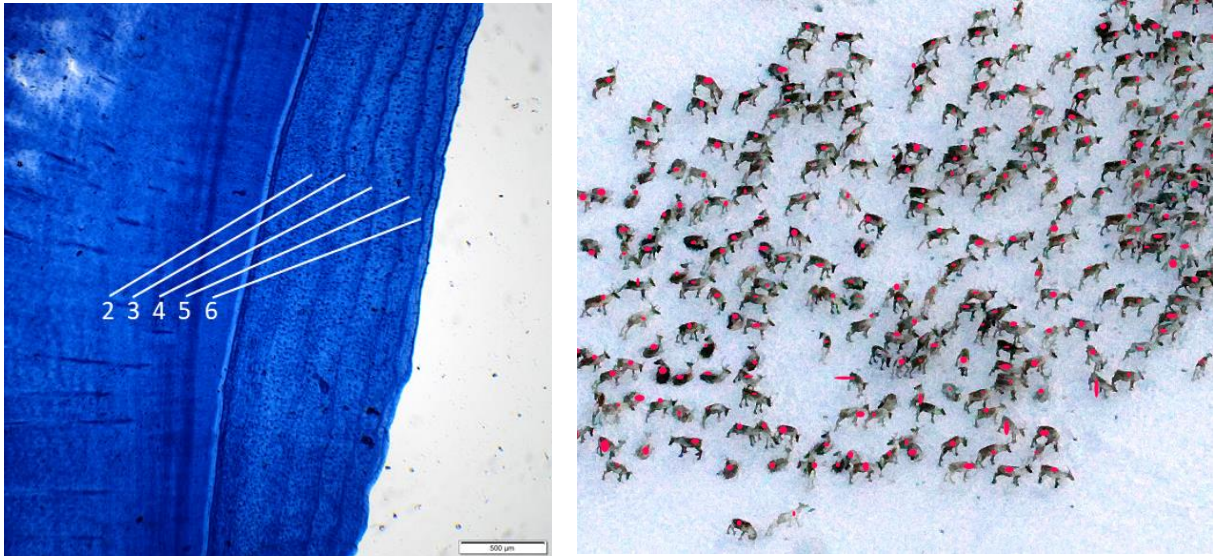
DATAMATERIALET

Mye av dataene til overvåkingsprogrammet for hjortevilt kommer fra individer skutt under jakt. Fra alle artene samles det inn underkjever og slaktevekter, og fra elg og hjort har det i enkelte områder også blitt samlet inn livmorer og eggstokker. Fra kjevene bestemmes eksakt alder basert på tannskiftemønster eller årsvekstsoner i tannsnitt (**Figur 2**). Fra livmor- og eggstokkmaterialet får vi informasjon om hunndyrenes reproduksjonsstatus og -historie.

Fordi hjortedyr øker i vekt og fruktbarhet i starten av livet, er det viktig å ha informasjon om dyrenes faktiske alder. Vi kan da avklare om vektendringer som observeres er et resultat av endrede vekstbetingelser eller kun varierende aldersfordeling mellom år. Aldersdata kan også benyttes til å rekonstruere bestandens størrelse og alderssammensetning.

Foruten individdata samles det inn bestandsdata av ulik art. I villreinområdene gjennomfører vi hver sommer kalvetellinger fra helikopter for å få kunnskap om bestandstilveksten (**Figur 2**), og under strukturtellinger fra bakken i oktober (brunsten) registreres kjønns- og alderssammensetningen i bestanden. Denne informasjonen benyttes blant annet til å evaluere resultatet av ulike avskytningsstrategier.

Også for elg og hjort gjennomføres det strukturtelling, men da basert på dyr som observeres av jegerne under jakta. Sett dyr-overvåkingen utføres i store deler av landet, og bidrar med informasjon om utviklingen i bestandstetthet, kalveproduksjon og kjønnsammensetning.

Figur 2. Venstre: Alderen hos eldre dyr fastsettes ved å telle mørke vintersoner i fargede tannsnitt. Her er tannsnittet fra en seks år gammel elgku. I tillegg til de fem markerte vintersonene må det legges til ett år for den tiden dyret har hatt melketenner. Høyre: Villreinen lever i flokk og hovedsakelig over tregrensa. Dette muliggjør andre overvåkingsmetoder enn for elg og hjort. Her et flyfoto fra vintertelling. Røde prikker benyttes for å markere individene som telles. Foto: Olav Strand, NINA.

Endringer i mattilbudet har direkte konsekvenser for kroppsvekst og kalveproduksjon. Siden 2005 har vi i samarbeid med Landsskogtakseringen gjennomført en landsdekkende overvåking av beitetilbud og beite-trykk i skog. En tilsvarende overvåking av villreinenes beiteressurser ble igangsatt på Hardangervidda i 2016.

JEGERE OG LOKALE VILTFORVALTERE — VÅRE VIKTIGSTE MEDHJELPERE

Hjorteviltovervåkingen i Norge er avhengig av innsatsen fra mange hjorteviltjegere og lokale ressurspersoner. Som gjentatte ganger rapporterer vi hvert år data til Hjorteviltregisteret (www.hjorteviltregisteret.no) og bidrar til et styrket beslutningsgrunnlag for den lokale forvaltningen. Hvert 2-5. år produserer vi også statusrapporter (siste rapport: <http://hdl.handle.net/11250/2453679>) som oppsummerer hovedresultatene. Resultatene synes å ha stor aksept lokalt. Er du en av våre mange lokale medhjelpere benytter vi denne anledningen til å sende deg **en stor takk!**

GENERELLE UTVIKLINGSTRENDER HOS ELG

Den norske elgbestanden har endret seg mye de siste 50 årene. Siden 1991 er det felt 30 000 – 40 000 elg per år, en økning fra omkring 6 000 individer på begynnelsen av 1970-tallet. Økningen i avskyting har vært mulig fordi bestanden har økt i antall og blitt mer produktiv. Det siste skyldes at vi ved innføringen av rettet avskyting på slutten av 1960-tallet i større grad valgte å spare produktive kyr. Dermed økte også andelen elgkyr i bestanden og flere fikk leve til høyproduktiv alder. Resultatet ble en elgbestand som tillot både en bestandsvekst og økende årlig avskyting på 1970- og 1980-tallet.

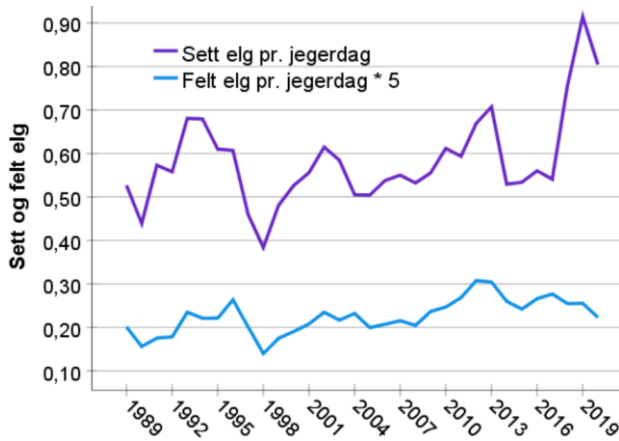
På slutten av 1980-tallet så vi tendenser til at elgen vokste dårligere og ble mindre produktiv i bestander med høy tetthet. Fenomenet ble mer framtrødende på 1990-tallet, og i de samme områdene ble det registrert til dels svært høyt beite-trykk. Først ute var bestandene på Sørlandet og på deler av Østlandet, der bestandene var svært store på slutten av 1980-tallet. Siden observerte vi samme tendenser i andre deler av landet, og i dag er det få bestander uten en nedadgående trend i bestandskondisjon. Unntaket er enkelte bestander i Nord-Norge, og i jordbrukspregede områder med spesielt rikt beitetilbud.

Nedgangen i kondisjon og produktivitet tror vi mest skyldes høye bestandstettheter og økt konkurranse om maten. Samtidig kan vi ikke utelukke at klimavariasjon, sykdommer og forvaltningsmessige forhold spiller en rolle. Et påfallende trekk er at vekter og produktivitet forblir lave i mange områder, selv flere år etter at bestandsstørrelsen er redusert. Det er derfor mulig at også beitetilbudet varierer over tid, delvis som følge av varierende beite-trykk. Disse forholdene vil vi undersøke nærmere når datamengden fra beiteovervåkingen øker i omfang.

UTVIKLING OG STATUS I OVERVÅKINGSOMRÅDET I TROMS (TROMSØ, LAVANGEN, BARDU, SALANGEN, MÅLSELV, SØRREISA, DYRØY, SENJA, BALSFJORD)

Elgbestanden i Troms har vært overvåket siden 1991, men vi besitter også noe vekt- og sett elg-data fra 1980-tallet. I alle år siden 1991 har det vært samlet kjever og slaktevekter fra kalver, åringdyr og eldre hunddyr, og i seks av årene har vi aldersbestemt og registrert data fra eldre okser. I perioden 1991-2007 ble det også samlet og analysert eggstokker fra hunddyr felt i området.

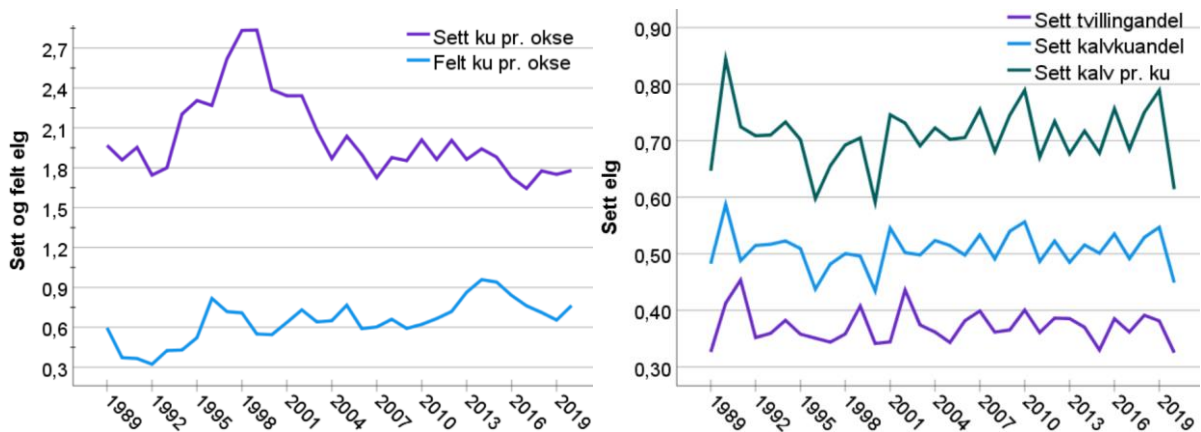
De siste 50 årene har bestanden i området variert mye i størrelse. Bestanden var lavest på begynnelsen av 1970-tallet og nådde en historisk topp rundt 2012 (**Figur 4**). Bestandstettheten er likevel relativt lav sammenlignet med resten av landet. I perioden 2015-2019 ble det felt omkring 0,23 elg pr km² skog og myrareal i området, mens gjennomsnittet for alle landets elgkommuner var 0,30.

Figur 4. Bestandstetthet målt som gjennomsnittlig antall elg sett pr. jegerdag og elg felt pr. jegerdag i overvåkingskommunene. Elg felt pr. jegerdag er multiplisert med 5 for å vises i grafen. Høye sett elg pr. jegerdag-verdier i 2018–2020 skyldes hovedsakelig endringer i sett elg-instruksen i 2018.

Også kjønnsforholdet i bestanden viser stor variasjon. Andelen okser var lavest på slutten av 1990-tallet, men har siden økt som følge av lavere jakttrykk på okser (**Figur 5**). Antallet ku sett pr. okse var i perioden 2015-2019 omkring landsgjennomsnittet (1,8 ku sett pr. okse).

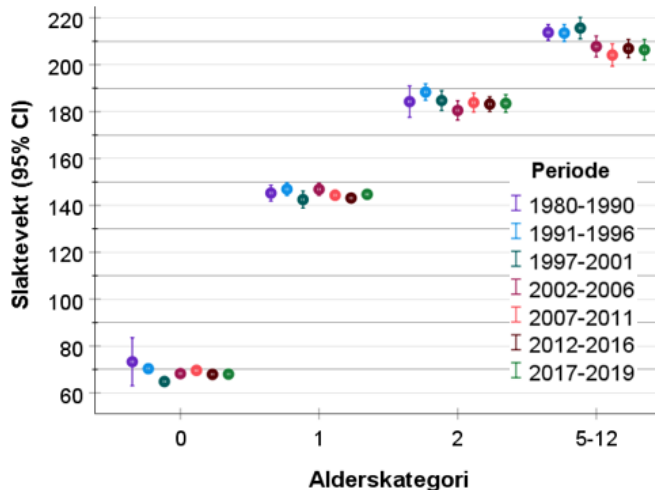
En lav okseandel i bestanden kan føre til forsinket parring og i verste fall at ikke alle kjønnsmodne elgkyr blir bedekt. Den lave okseandelen (høyt antall ku sett pr. okse) på begynnelsen av 1990-tallet (**Figur 5**) kan muligens ha medvirket til de lavere kalv pr. ku-ratene i samme periode.

Figur 5. Kjønns sammensetning (venstre) og fruktbarhet (høyre) i perioden 1987-2020 basert på sett elg-data. Verdiene er gjennomsnitt på tvers av kommuner. I tillegg vises gjennomsnittlig antall ku felt pr. okse i samme periode.

Slaktevekter og fruktbarhetsrater har historisk sett vært svært høye i Troms, og vi ser kun svake tendenser til nedgang de siste årene (**Figur 5 og 6**). En gjennomsnittlig okse kan forvente å nå en maksvekt på 250-270 kg ved 7-8 års alder, om den ikke blir skutt. Ved denne alderen har geviret rundt 11 takker i snitt, men det er ikke uvanlig med over 15. Kyrne når maksvekten tidligere (ca. 5 år) og ved en lavere slaktevekt (200-215 kg).

Eggstokkanalyser viser at elgkyrne også er svært produktive. Omkring 25 % av åringkyrner har hatt egg-løsning (var brunstige) det året de ble skutt, mens andelen er over 90 % blant eldre kyr. Over 70 % av de fullvoksne kyrne (5-13 år) har dessuten produsert tvillingkalv det året de ble skutt. Dette samstemmer godt med at 35-40 % av alle produktive kyr blir observert med tvillingkalv under jakta i dette området (**Figur 5**).

Figur 6. Gjennomsnittlig slaktevekt for elgkyr i overvåkingsområdet i forhold til alder (i hele år) og periode. Alder 0 er kalv. Vektene er justert til forventet slaktevekt 5. oktober.

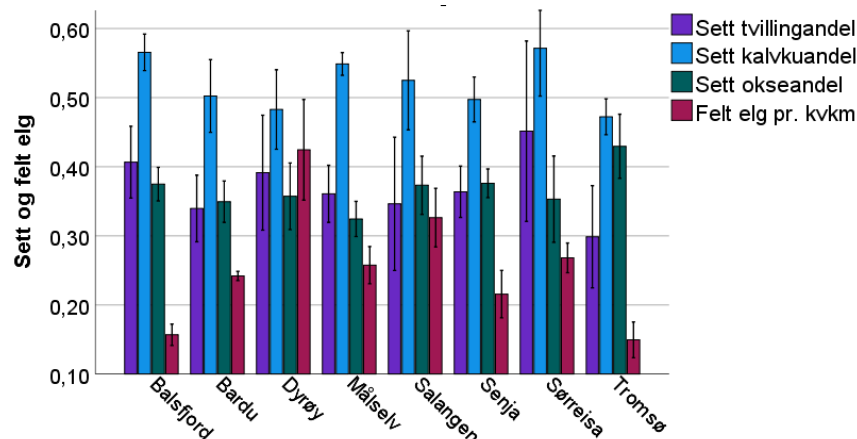
Årsaken til den høye fruktbarheten hos elgen i Troms er å finne i de høye vektene. Å produsere tvillingkalver er energikrevende, og det er kun de største elgkyrne som har de nødvendige ressursene. I Troms er de fullvoksne elgkyrne fortsatt svært store (**Figur 6**), og mange har derfor ressurser til å produsere tvillingkalv.

Et tilsvarende forhold mellom vekt og fruktbarhet eksistere for yngre elgkyr. Vanligvis er det kun de største individene som blir kjønnsmodne som åringdyr og selv som 2-åring kan det holde hardt for de minste individene. I Troms er både åringkyr og 2-årgamle kyr store, og en stor andel kan derfor produsere kalv som 2- og 3-åring.

Resultatene over er et uttrykk for den gjennomsnittlige tilstanden i hele overvåkingsområdet, men sier lite om variasjonen mellom delområder. Overvåkingsområdet strekker seg fra fjord til fjell med svært varierende leveforhold for elgen. I tillegg kan kommunene selv velge bestandens størrelse og struktur ved å variere på antall og sammensetning av elgen som felles.

Konsekvensen av disse forskjellene er at bestandenes egenskaper varierer en del mellom kommunene (**Figur 7**). Mest framtrædende er forskjellene i antallet elg felt pr. km² skog og myrreal, men kjønnsraten og fruktbarhetsratene varierer lite mellom kommuner. Det er også mindre forskjeller i slaktevekt, der særlig Bardu, Målselv og Salangen særmerkes av høyere enn gjennomsnittlig vekter på kalv og åringdyr.

Konsekvensen av disse forskjellene er at bestandenes egenskaper varierer en del mellom kommunene (**Figur 7**). Mest framtrædende er forskjellene i antallet elg felt pr. km² skog og myrreal, men kjønnsraten og fruktbarhetsratene varierer lite mellom kommuner. Det er også mindre forskjeller i slaktevekt, der særlig Bardu, Målselv og Salangen særmerkes av høyere enn gjennomsnittlig vekter på kalv og åringdyr.

Figur 7. Fruktbarhetsrater, kjønnsammensetning og avskyting av elg i overvåkingskommunene i perioden 2015-2019 basert på sett elg- og felt elg-data. Verdiene er gjennomsnitt på tvers av år. Arealet er målt som antall km² skog og myr. Tvillingandel og kalvkuandel er henholdsvis andel kalveførende kyr med tvillingkalv og andel ett år og eldre kyr med kalv.

Elgbestanden i Troms har alltid vært preget av store og produktive dyr, noe som igjen skyldes gode næringsforhold både sommer og vinter. I tillegg har konkurransen om matressursene vært lav fordi bestandstettheten har vært holdt på et lavt til moderat nivå. Dagens bestand er imidlertid historisk høy, og vi kan ikke utelukke at dette vil medføre lavere slaktevekter og fruktbarhetsrater i årene som kommer. Tendensen er allerede svakt negativ og særlig i 2020 var fruktbarhetsindeksene lave.

Vi kan heller ikke utelukke at klimaendringer vil gjøre seg mer gjeldene for elgen i Troms. Klimaprognosene tilsier høyere temperatur og mer nedbør, som begge kan virke negativt på beiteplantenes mengde og kvalitet. Sommeren 2018 var tidenes varmeste og tørreste i Trøndelag og Sør-Norge, og resultatet ble et betydelig dropp i elgens slaktevekter og kalveproduksjon. Vi har ennå ikke sett noe tilsvarende i Troms, men ifølge klimaprognosene vil slike ekstremår opptre hyppigere i årene som kommer.

Elgen er en forvaltningskrevende art med mange utfordringer. Det er særlig stor usikkerhet knyttet til effekten av klimaendringene på elgens kondisjon, fruktbarhet og overlevelse, og det gjør det svært viktig å fortsette overvåkingen av de norske elgbestandene. **Vi håper at du som jeger vil hjelpe oss med dette!**